

Ο Τροτσκισμός μετά τον Τρότσκι, του Τόνι Κλιφ (ΙΙ)

Κεφάλαιο 2: Κρατικός Καπιταλισμός

Ο χαρακτηρισμός της Ρωσίας ως εργατικό κράτος και η μαρξιστική θεωρία για το κράτος

Η μορφή της ιδιοκτησίας ιδωμένη ανεξάρτητα από τις σχέσεις παραγωγής – μια μεταφυσική αφαίρεση

Η ρωσική γραφειοκρατία – ένας χωροφύλακας που εμφανίζεται μόνο στη διαδικασία διανομής;

Η σταλινική Ρωσία γίνεται κρατικοκαπιταλιστική.

Τι εμπόδισε τον Τρότσκι να αναθεωρήσει τη θεωρία ότι η Ρωσία είναι εργατικό κράτος;

Ξεκαθαρίζοντας τη φύση του σταλινικού καθεστώτος

Επικήδειος του σταλινικού καθεστώτος

Γιατί επιβίωσε το σταλινικό καθεστώς; Ποια ήταν η φύση των «λαϊκών δημοκρατιών» της Ανατολικής Ευρώπης; Τι έδειξε η δημιουργία τους για τη φύση του σταλινικού καθεστώτος; Η θεωρία του κρατικού καπιταλισμού προέκυψε μέσα από την προσπάθεια να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα. Οι απαντήσεις χαρακτήρισαν τη σταλινική Ρωσία ως κρατικο-καπιταλιστική χώρα.

Το πρώτο κείμενο με το οποίο η Ρωσία χαρακτηρίστηκε ως κρατικο-καπιταλιστική από τον γράφοντα ήταν ένα πολύ μεγάλο κείμενο 142 σελίδων που γράφτηκε το 1948 με τίτλο «Η ταξική φύση της σταλινικής Ρωσίας». Ωστόσο, για να κατανοήσουμε την ανάπτυξη της θεωρίας είναι χρήσιμο να εξετάσουμε τις «Λαϊκές Δημοκρατίες», τις χώρες που κατέλαβε ο ρωσικός στρατός στο τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Ναπολέων είπε: “Ένας στρατός στο εξωτερικό δεν είναι παρά ένα κράτος που κινείται”

και αυτό ταιριάζει απόλυτα σε μέρη όπως η Πολωνία και η Ουγγαρία, οι κυβερνήσεις των οποίων δεν ήταν παρά οι προεκτάσεις του ρωσικού κράτους. Ως εκ τούτου, η μελέτη αυτών πρόσφερε μια εικόνα για το καθεστώς της “μητρικής χώρας”.

Αν και μέσα από το πρίσμα των «λαϊκών δημοκρατιών» μπορούσε κανείς να δει ξεκάθαρα τη μορφή της σταλινικής Ρωσίας, ο ισχυρισμός διατυπώθηκε γραπτώς μόνο με την δημοσίευση της «Ταξικής Φύσης της Σταλινικής Ρωσίας». Το 1950 δημοσιεύτηκε το κείμενο “Η ταξική Φύση των λαϊκών δημοκρατιών”. Ως αφετηρία έπαιρνε ότι αν τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης ήταν πραγματικά εργατικά κράτη τότε έπρεπε να έχει πραγματοποιηθεί εκεί μια κοινωνική επανάσταση. Αντίθετα αν δεν είχε συμβεί κοινωνική επανάσταση, τότε η φύση των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών έπρεπε να επανεκτιμηθεί.

Η συζήτηση χτίστηκε γύρω από τη θεωρία του κράτους του Μαρξ και του Λένιν. Ο Μαρξ επαναλάμβανε συχνά την ιδέα ότι η πολιτική υπεροχή της εργατικής τάξης αποτελεί προϋπόθεση για την οικονομική της υπεροχή. Οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να κατέχουν τα μέσα παραγωγής συλλογικά – δηλαδή να αποτελούν οικονομικά την άρχουσα τάξη –παρά μόνο αν το κράτος που κατέχει και ελέγχει τα μέσα παραγωγής βρεθεί στα χέρια τους. με άλλα λόγιαμόνο αν το προλεταριάτο έχει την πολιτική εξουσία.

Από αυτή την άποψη, το προλεταριάτο διαφέρει θεμελιωδώς από την αστική τάξη. Η τελευταία έχει την άμεση ιδιοκτησία του πλούτου. Επομένως, ανεξάρτητα από τη μορφή της κυβέρνησης, όσο η αστική τάξη δεν απαλλοτριωθεί, δεν παύει να είναι η άρχουσα τάξη. Ένας καπιταλιστής μπορεί να κατέχει την περιουσία του σε μια φεουδαρχική μοναρχία, σε μια αστική δημοκρατία, σε μια φασιστική δικτατορία, υπό στρατιωτική διακυβέρνηση, υπό τους Ροβεσπιέρο, Χίτλερ, Τσόρτσιλ ή Άτλι. Αντίθετα οι εργαζόμενοι χωρίζονται από τα μέσα παραγωγής και αυτό είναι το γεγονός που τις καθιστά μισθωτούς σκλάβους . Αν προκύψει μια κατάσταση όπου το κράτος είναι ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής, αλλά είναι απολύτως αποξενωμένο από την εργατική τάξη, δεν μπορεί

παρά να είναι (το κράτος, στΜ) η άρχουσα τάξη. [38]

Λίγα λόγια από τους μεγάλους μαρξιστές στοχαστές φωτίζουν αυτά τα σημεία. Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο γράφει:

«... το πρώτο βήμα της επανάστασης από την εργατική τάξη είναι να ανυψώσει το προλεταριάτο στη θέση της άρχουσας τάξης, να κερδίσει τη μάχη για τη δημοκρατία. Το προλεταριάτο θα χρησιμοποιήσει την πολιτική του υπεροχή για να απομακρύνει βαθμιαία όλο το κεφάλαιο από την αστική τάξη, να συγκεντρώσει όλα τα μέσα παραγωγής στα χέρια του κράτους, δηλ. του προλεταριάτου οργανωμένου ως κυρίαρχη τάξη ...»[39]

Η προλεταριακή επανάσταση είναι η νίκη στη «μάχη για τη δημοκρατία». Το εργατικό κράτος είναι “το προλεταριάτο οργανωμένο ως κυρίαρχη τάξη”. Πώς θα μπορούσε μια σταλινική “κοινωνική επανάσταση” που επιβλήθηκε από τα τανκς του Κόκκινου Στρατού εξ ολοκλήρου «από έξω» να ταιριάζει με τη μαρξιστική αντίληψη του συνειδητού ρόλου της εργατικής τάξης στην επανάσταση;

Ο Μαρξ επανέλαβε εκατοντάδες φορές ότι η προλεταριακή επανάσταση είναι η συνειδητή δράση της ίδιας της εργατικής τάξης. Επομένως, εάν δεχόμασταν ότι οι «Λαϊκές Δημοκρατίες» ήταν εργατικά κράτη, έπρεπε να αρνηθούμε αυτό που έλεγαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς για τη σοσιαλιστική επανάσταση, πως ήταν «η ιστορία που αποκτούσε συνείδηση του εαυτού της». Το ίδιο ισχύει και για τη δήλωση του Ένγκελς:

«Είναι μόνο από αυτό το σημείο [από τη σοσιαλιστική επανάσταση] που οι άνθρωποι, με πλήρη συνείδηση, θα γράψουν τη δική τους ιστορία. Μόνο από αυτό το σημείο που τα κοινωνικά αίτια που τίθενται σε κίνηση από τους ανθρώπους θα έχουν, κυρίαρχα και με συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό, τις συνέπειες που επιθυμούν οι άνθρωποι. Είναι το άλμα της ανθρωπότητας από το βασίλειο της ανάγκης προς το βασίλειο της ελευθερίας». [40]

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ, επίσης, πρέπει να είχε κάνει λάθος κατά τη συνόψιση αυτού που όλοι οι μαρξιστές δάσκαλοι έγραψαν για

τον ρόλο της προλεταριακής συνείδησης σε μια επανάσταση:

«Σε όλους τους ταξικούς αγώνες του παρελθόντος, που πραγματοποιούνταν όμως προς όφελος μειοψηφιών και στις οποίες, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Μαρξ, «όλη η εξέλιξη λάμβανε χώρα σε αντίθεση με τις πλατιές λαϊκές μάζες», μία από τις βασικές προϋποθέσεις της δράσης ήταν η αγνόηση αυτών των μαζών σε σχέση με τους πραγματικούς στόχους του αγώνα, το υλικό του περιεχόμενο και τα όριά του. Αυτή η αντίθεση ήταν στην πραγματικότητα η ιδιαίτερη ιστορική βάση του «ηγετικού ρόλου» της «φωτισμένης» αστικής τάξης, η οποία αντιστοιχούσε στον ρόλο των μαζών ως υποκινούμενων οπαδών. Όμως, όπως γράφει ο Μαρξ ήδη από το 1845, «καθώς η ιστορική δράση βαθαίνει, ο αριθμός των μαζών που εμπλέκονται (στην ταξική πάλη, στΜ) πρέπει να αυξηθεί». Ο ταξικός αγώνας του προλεταριάτου είναι το «βαθύτερο σημείο» όλων των ιστορικών δράσεων μέχρι σήμερα, αγκαλιάζει το σύνολο των κατώτερων στρωμάτων του λαού και, από τη στιγμή που η κοινωνία χωρίστηκε σε τάξεις, είναι το πρώτο κίνημα που εκφράζει τα πραγματικά συμφέροντα των μαζών. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η διαφώτιση των μαζών όσον αφορά τα καθήκοντα και τις μεθόδους τους αποτελεί απαραίτητη ιστορική προϋπόθεση για τη σοσιαλιστική δράση, όπως και στις προηγούμενες περιόδους η άγνοια των μαζών ήταν η προϋπόθεση για τη δράση των κυρίαρχων τάξεων.» [41]

Ο Πάμπλο και ο Μαντέλ επεδίωξαν να προσεγγίσουν αυτό το πρόβλημα μιλώντας για ένα “Μπισμαρκικό δρόμο ανάπτυξης” της προλεταριακής επανάστασης, συγκρίνοντάς τη με τον τρόπο που ο γερμανικός καπιταλισμός αναπτύχθηκε κάτω από την πολιτική κυριαρχία του Καγκελάριου αυτοκράτορα και των παλιών γαιοκτημόνων – των Γιούνκερς. Αυτοί οι τροτσκιστές ήλπιζαν να αποδείξουν ότι η προλεταριακή κοινωνική επανάσταση θα μπορούσε να μεταδοθεί χωρίς την επαναστατική δράση του ίδιου του προλεταριάτου από μια κρατική γραφειοκρατία με «τη δική της δυναμική». Αυτή η ιδέα οδηγούσε στα πιο συγκλονιστικά συμπεράσματα. Είναι αλήθεια ότι η μπουρζουαζία πήρε την εξουσία με πολλούς και διάφορους τρόπους. Στην πραγματικότητα

υπήρξε μόνο μία καθαρή περίπτωση στην οποία έφεραν στο φως έναν επαναστατικό αγώνα ενάντια στη φεουδαρχία –κι αυτή ήταν στη Γαλλία μετά το 1789. Στην περίπτωση της Αγγλίας, έκαναν συμβιβασμούς με τους φεουδάρχες γαιοκτήμονες. Στη Γερμανία και την Ιταλία, την Πολωνία και τη Ρωσία, την Κίνα και τη Νότια Αμερική, ήρθαν στην εξουσία χωρίς επαναστατικό αγώνα. Στην Αμερική, η σχεδόν πλήρης ανυπαρξία φεουδαρχικών υπολειμμάτων επέτρεψε στην μπουρζουαζία να αποφύγει έναν αντι-φεουδαρχικό επαναστατικό αγώνα.

Ο «Μπισμαρκικός δρόμος» δεν ήταν η εξαίρεση για την αστική τάξη, αλλά σχεδόν ο κανόνας. Η Γαλλία ήταν η εξαίρεση. Αν ωστόσο η προλεταριακή επανάσταση δεν επιτυγχάνεται υποχρεωτικά από τη δράση της ίδιας της εργατικής τάξης, αλλά από μια κρατική γραφειοκρατία, τότε η ρωσική επανάσταση θα ήταν αναπόφευκτα η εξαίρεση, ενώ ο «Μπισμαρκικός δρόμος» θα ήταν ο κανόνας. Το συμπέρασμα που έβγαινε ήταν ότι δεν θα χρειαζόταν καμία ανεξάρτητη επαναστατική ηγεσία (από τους τροτσκιστές).

Επιπλέον, η άνοδος της αστικής τάξης επιτεύχθηκε με την κινητοποίηση των μαζών και έπειτα με την εξαπάτηση τους – είτε στην περίπτωση των γαλλικών αβράκωτων είτε σε αυτή των στρατιωτών του Μπίσμαρκ. Εάν μια προλεταριακή επανάσταση μπορεί να πραγματοποιηθεί με αυτόν τον τρόπο, ο νόμος της μικρότερης αντίστασης σήμαινε ότι η ιστορία θα επέλεγε την πορεία της επανάστασης που πραγματοποιούν οι μικρές μειοψηφίες, εξαπατώντας τις μεγάλες πλειοψηφίες. [42]

Το κείμενο «Η ταξική φύση των λαϊκών δημοκρατιών» τελείωνε επισημαίνοντας ότι αν και τα μέλη της τέταρτης Διεθνούς επαναλάμβαναν τα βασικά μαρξιστικά συμπεράσματα – η απελευθέρωση της εργατικής τάξης μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο από την ίδια την εργατική τάξη, οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν την αστική κρατική μηχανή αλλά πρέπει να την καταστρέψουν και να δημιουργήσουν ένα νέο κράτος βασισμένο στην εργατική δημοκρατία (σοβιέτ, κ.λπ.) – συνέχισαν να αποκαλούν εργατικά κράτη τις «λαϊκές δημοκρατίες».

Ο λόγος γι 'αυτό ήταν η αντίληψη της Ρωσίας ως εκφυλισμένο εργατικό κράτος. Αν η Ρωσία μπορούσε να είναι ένα εργατικό κράτος, παρόλο που οι εργαζόμενοι ήταν χωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής, δεν είχαν λόγο στη λειτουργία της οικονομίας και του κράτους και υπακούαν στην πιο τερατώδη γραφειοκρατική και στρατιωτική κρατική μηχανή, τότε δεν υπήρχε λόγος για τον οποίο οι επαναστάσεις των εργατών και η ίδρυση νέων εργατικών κρατών δεν θα έπρεπε να πραγματοποιούνται χωρίς την ανεξάρτητη, συνειδητή δράση της εργατικής τάξης, δεν υπήρχε λόγος για τον οποίο δεν θα έπρεπε να γίνονται χωρίς τη συντριβή των υπαρκτών γραφειοκρατικών και στρατιωτικών μηχανισμών. Θα ήταν αρκετό η γραφειοκρατία να απαλλοτριώσει την αστική τάξη διατηρώντας παράλληλα τους εργαζόμενους "στη θέση τους" για να ολοκληρωθεί η μετάβαση από τον καπιταλισμό σε ένα εργατικό κράτος.

Εάν η μαρξιστική-λενινιστική θεωρία της επανάστασης αναποδογυριζόταν όταν οι «λαϊκές δημοκρατίες» θεωρούνταν κάποιο είδος εργατικών κρατών, ποια ήταν η φύση του ίδιου του εργατικού κράτους; [43]

Το σημείο εκκίνησης για την ανάλυση αυτού του ζητήματος ήταν μια κριτική εξέταση του ορισμού του Τρότσκι για τη Ρωσία ως εκφυλισμένο εργατικό κράτος. Μπορεί ένα κράτος που δεν υπόκειται στον έλεγχο των εργαζομένων να είναι ένα εργατικό κράτος;

Στα έργα του Τρότσκι βρίσκουμε δύο διαφορετικούς και αρκετά αντιφατικούς ορισμούς ενός εργατικού κράτους. Σύμφωνα με τον έναν, το κριτήριο για το εργατικό κράτος είναι το αν το προλεταριάτο έχει άμεσο ή έμμεσο έλεγχο, ανεξάρτητα από το πόσο περιορισμένος είναι, πάνω στην κρατική εξουσία: δηλαδή εάν το προλεταριάτο μπορεί να απαλλαγεί από τη γραφειοκρατία μόνο με μεταρρύθμιση, χωρίς την ανάγκη επανάστασης. Το 1931 έγραψε:

«Η αναγνώριση του σημερινού σοβιετικού κράτους ως εργατικού κράτους σημαίνει όχι μόνο ότι η αστική τάξη μπορεί να

κατακτήσει την εξουσία με κανέναν άλλο τρόπο παρά μόνο με ένοπλη εξέγερση αλλά επίσης και ότι το προλεταριάτο της ΕΣΣΔ δεν έχει χάσει τη δυνατότητα να υποτάξει τη γραφειοκρατία στα συμφέροντά του ή τη δυνατότητα μεταρρύθμισης του κόμματος και «επισκευής» του δικτατορικού καθεστώτος», χωρίς μια νέα επανάσταση, μόνο με τις μεθόδους και τον δρόμο της μεταρρύθμισης». [44]

Ο Τρότσκι εξέφρασε αυτήν την ιδέα με μεγαλύτερη σαφήνεια σε μια επιστολή που πιθανότατα γράφτηκε στα τέλη του 1928, όπου έγραφε απαντώντας στην ερώτηση: “Είναι ο εκφυλισμός του κομματικού μηχανισμού και της σοβιετικής εξουσίας γεγονός;”

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο εκφυλισμός του σοβιετικού μηχανισμού είναι πολύ πιο προχωρημένος από ότι στον μηχανισμό του κόμματος. Παρ’όλα αυτά, το κόμμα αποφασίζει. Προς το παρόν, αυτό σημαίνει ο κομματικός μηχανισμός. Το ερώτημα επιστρέφει λοιπόν στο ίδιο σημείο: είναι ο προλεταριακός πυρήνας του κόμματος, βοηθούμενος από την εργατική τάξη, ικανός να θριαμβεύσει επί της αυτοκρατορίας του κομματικού μηχανισμού που συγχωνεύεται με τον κρατικό μηχανισμό; Όποιος απαντά εκ των προτέρων ότι δεν είναι ικανός, μιλά όχι μόνο για την αναγκαιότητα ενός νέου κόμματος με νέες αρχές, αλλά και για την αναγκαιότητα μιας δεύτερης και νέας προλεταριακής επανάστασης» [45].

Αργότερα στην ίδια επιστολή ο Τρότσκι λέει:

«Εάν το κόμμα είναι ένα πτώμα, ένα νέο κόμμα πρέπει να χτιστεί από ένα νέο σημείο, και η εργατική τάξη πρέπει να ενημερωθεί γι’ αυτό ανοιχτά. Εάν ολοκληρωθεί το θερμιδώρ (το αντιδραστικό κίνημα κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης που σταμάτησε και αντέστρεψε τη διαδικασία της επανάστασης) και αν η δικτατορία του προλεταριάτου είναι ήδη διαλυμένη, πρέπει να ανοίξουμε τα πανό της δεύτερης προλεταριακής επανάστασης. Έτσι θα ενεργούσαμε εάν ο δρόμος της μεταρρύθμισης, τον οποίο υπερασπιζόμαστε, αποδεικνυόταν αδύνατος.» [46]

Ο δεύτερος ορισμός του Τρότσκι ακολουθούσε ένα ριζικά διαφορετικό κριτήριο. Ανεξάρτητα από το πόσο ανεξάρτητη ήταν η κρατική μηχανή από τις μάζες, ακόμα κι αν ο μόνος τρόπος για να απαλλαγούμε από τη γραφειοκρατία ήταν η επανάσταση, εφόσον τα μέσα παραγωγής ανήκαν στο κράτος, το κράτος παρέμενε ένα εργατικό κράτος με το προλεταριάτο ως άρχουσα τάξη.

Από αυτό πρέπει να αντληθούν τρία συμπεράσματα:

A) Ο δεύτερος ορισμός του Τρότσκι για το εργατικό κράτος αρνείται τον πρώτο.

B) Αν ο δεύτερος ορισμός είναι σωστός, το Κομμουνιστικό Μανιφέστο έκανε λάθος όταν διακήρυττε ότι «το πρώτο βήμα της επανάστασης από την εργατική τάξη είναι να ανυψώσει το προλεταριάτο στη θέση της άρχουσας τάξης». Επιπλέον, ούτε η Παρισινή Κομμούνα, ούτε η μπολσεβίκικη δικτατορία (του προλεταριάτου, στΜ) ήταν εργατικά κράτη, καθώς η πρώτη δεν κρατικοποίησε τα μέσα παραγωγής και η δεύτερη δεν το έκανε για ένα χρονικό διάστημα.

Γ) Εάν το κράτος είναι ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής και οι εργαζόμενοι δεν το ελέγχουν, δεν κατέχουν τα μέσα παραγωγής – δηλαδή δεν είναι η άρχουσα τάξη. Ο πρώτος ορισμός το παραδέχεται αυτό, ο δεύτερος το αποφεύγει, αλλά δεν το διαψεύδει.

Ο ορισμός της Ρωσίας ως εργατικό κράτος και η μαρξιστική θεωρία για το κράτος

Η υπόθεση ότι η Ρωσία ήταν ένα εκφυλισμένο εργατικό κράτος οδήγησε αναπόφευκτα σε συμπεράσματα που έρχονται σε άμεση αντίφαση με τη μαρξιστική αντίληψη του κράτους. Μια ανάλυση του ρόλου αυτού που ο Τρότσκι αποκαλούσε την πολιτική επανάσταση και κοινωνική αντεπανάσταση θα το αποδείξει.

Κατά τη διάρκεια των αστικών πολιτικών επαναστάσεων, όπως για παράδειγμα οι γαλλικές επαναστάσεις του 1830 και του 1848, η μορφή της κυβέρνησης άλλαξε σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό,

αλλά το είδος του κράτους παρέμεινε το ίδιο – «ειδικά όργανα ενόπλων, φυλακών κλπ.» ανεξάρτητα από τον λαό και στην υπηρεσία της αστικής τάξης.

Ωστόσο, υπάρχει αναγκαστικά πολύ πιο στενή σχέση μεταξύ περιεχομένου και μορφής σε ένα εργατικό κράτος απ' ό, τι σε οποιοδήποτε άλλο κράτος. Επομένως, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι οι πολιτικές επαναστάσεις μπορούν να πραγματοποιηθούν σε ένα εργατικό κράτος, ένα πράγμα είναι σαφές –ότι το ίδιο το εργατικό κράτος πρέπει να συνεχίσει να υπάρχει μετά την προλεταριακή πολιτική επανάσταση όπως και πριν. Εάν η Ρωσία ήταν πράγματι ένα εργατικό κράτος, τότε αν το εργατικό κόμμα πραγματοποιούσε μια μεγάλη “εκκαθάριση” σε μια πολιτική επανάσταση, μπορούσε και να χρησιμοποιήσει την υπάρχουσα κρατική μηχανή. Από την άλλη πλευρά, για την αποκατάσταση της, η πρώην αστική τάξη δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει την υπάρχουσα κρατική μηχανή, αλλά θα αναγκαζόταν να την συντρίψει και να χτίσει ένα άλλο κράτος πάνω στα ερείπια της.

Πού βρίσκονται αυτές οι συνθήκες στη Ρωσία; Το να θέσουμε αυτό το ερώτημα σωστά προσφέρει το μισό της απάντησης. Εάν η αστική τάξη ερχόταν στην εξουσία, θα μπορούσε σίγουρα να χρησιμοποιήσει την KGB, τον τακτικό στρατό και ούτω καθεξής. Είναι προφανές ότι ένα επαναστατικό κόμμα δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ούτε την KGB ούτε τη γραφειοκρατία ούτε τον τακτικό στρατό. Το επαναστατικό κόμμα θα έπρεπε να τσακίσει το υπάρχον κράτος και να το αντικαταστήσει με σοβιέτ, λαϊκές πολιτοφυλακές κλπ.

Ο Τρότσκι απέφυγε εν μέρει να εφαρμόσει τα μαθήματα της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος λέγοντας ότι το επαναστατικό κόμμα θα ξεκινούσε με την αποκατάσταση της δημοκρατίας στα συνδικάτα και στα σοβιέτ. [47] Αλλά στην πραγματικότητα δεν υπήρχαν ούτε συνδικάτα ούτε σοβιέτ στη Ρωσία, στα οποία θα μπορούσε να αποκατασταθεί η δημοκρατία. Ένα εργατικό κράτος δεν θα μπορούσε να αποκατασταθεί με τη μεταρρύθμιση της σταλινικής κρατικής μηχανής, αλλά με την καταστροφή της και την οικοδόμηση μιας νέας.

Αν το προλεταριάτο έπρεπε να τσακίσει την υπάρχουσα κρατική μηχανή όταν έφτανε στην εξουσία, ενώ η μπουρζουαζία μπορούσε να τη χρησιμοποιήσει, τότε η Ρωσία δεν ήταν εργατικό κράτος. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι τόσο το προλεταριάτο όσο και η αστική τάξη θα χρειαζόταν να προχωρήσουν μια «εκκαθάριση της κρατικής συσκευής» (που αναγκαστικά συνεπαγόταν πολύ βαθιές αλλαγές ώστε να την μεταβάλουν ποιοτικά), πρέπει να καταλήξουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι η Ρωσία δεν ήταν εργατικό κράτος.

Το να πιστεύουμε ότι το προλεταριάτο και η αστική τάξη μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον ίδιο κρατικό μηχανισμό ως εργαλείο για την κυριαρχία τους ισοδυναμούσε με την άρνηση του επαναστατικού περιεχομένου της θεωρίας για το κράτος, όπως εκφράστηκε από τον ίδιο τον Μαρξ, τον Ένγκελς, τον Λένιν και τον Τρότσκι.

Η μορφή της ιδιοκτησίας ιδωμένη ανεξάρτητα από τις σχέσεις παραγωγής – μια μεταφυσική αφαίρεση

Ένα χαρακτηριστικό της Ρωσίας που υπογράμμιζε ο Τρότσκι για να αποδείξει ότι αποτελεί ένα εργατικό κράτος (έστω εκφυλισμένο) ήταν η απουσία ιδιωτικής περιουσίας μεγάλης κλίμακας. Ωστόσο, παράλληλα αποτελεί αξίωμα για τον μαρξισμό ότι το να εξετάζουμε την ιδιωτική ιδιοκτησία ανεξάρτητα από τις σχέσεις παραγωγής ισοδυναμεί με μια υπερ-ιστορική αφαίρεση.

Η ανθρώπινη ιστορία γνώρισε την ιδιωτική ιδιοκτησία του συστήματος των σκλάβων, του φεουδαρχικού συστήματος, του καπιταλιστικού συστήματος, τα οποία διαφέρουν θεμελιωδώς μεταξύ τους. Ο Μαρξ διακωμωδούσε την προσπάθεια του Προυντόν να ορίσει την ιδιωτική ιδιοκτησία ανεξάρτητα από τις σχέσεις παραγωγής:

«Σε κάθε ιστορική εποχή, η ιδιοκτησία εξελίχθηκε διαφορετικά και κάτω από ένα σύνολο εντελώς διαφορετικών κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, το να προσδιορίσουμε την αστική ιδιοκτησία δεν σημαίνει τίποτα λιγότερο από το να εξετάσουμε όλες τις

κοινωνικές σχέσεις της αστικής παραγωγής. Το να προσπαθήσουμε να δώσουμε έναν ορισμό της ιδιοκτησίας ως μια ανεξάρτητη σχέση, μια ξεχωριστή κατηγορία – μια αφηρημένη διαχρονική και αμετάβλητη έννοια- δεν μπορεί να είναι τίποτα περισσότερο από μια μεταφυσική ή νομική ψευδαίσθηση» [48]

Ο καπιταλισμός ως σύστημα είναι το συνολικό άθροισμα των σχέσεων παραγωγής. Όλες οι έννοιες που εκφράζουν τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων στην καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής – αξία, τιμή, μισθοί κλπ. αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της. Ήταν οι νόμοι της εξέλιξης του καπιταλιστικού συστήματος που καθόρισαν τον χαρακτήρα της καπιταλιστικής ιδιωτικής ιδιοκτησίας στο ιστορικό της πλαίσιο και τη διαφοροποίησαν από άλλα είδη ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Ο Πруντόν, ο οποίος απέκοπτε τη μορφή της ιδιοκτησίας από τις σχέσεις παραγωγής, «ξεμπέρδευε με όλες αυτές τις οικονομικές σχέσεις [τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής] με τη γενική νομική αντίληψη περί «περιουσίας».» Επομένως, «ο Πрунτόν δεν μπορούσε να φτάσει πέρα από την απάντηση που έδινε κι ο Μπρισό, σε ένα παρόμοιο κείμενο, ήδη πριν από το 1789, με τα ίδια λόγια: «Η ιδιοκτησία είναι κλοπή». »[49]

Το ότι μια μορφή ιδιωτικής ιδιοκτησίας μπορεί να έχει διαφορετικό ιστορικό χαρακτήρα από μια άλλη, ότι μπορεί να αποτελεί το κάστρο της μιας τάξης από την άλλη, έγινε σαφές από τον Μαρξ. Ότι το ίδιο μπορεί να ισχύει και για την κρατική ιδιοκτησία δεν ήταν τόσο προφανές. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ιστορία έγινε μάρτυρας ταξικών αγώνων, ως επί το πλείστον, με βάση την ιδιωτική ιδιοκτησία. Οι περιπτώσεις ταξικής διαφοροποίησης που δεν βασίστηκαν στην ιδιωτική ιδιοκτησία δεν είναι πολλές και, γενικά, δεν είναι πολύ γνωστές. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν.

Για παράδειγμα, ας εξετάσουμε ένα κεφάλαιο από την ιστορία της Ευρώπης: την καθολική εκκλησία του Μεσαίωνα. Η εκκλησία είχε τεράστιες εκτάσεις γης όπου εργάζονταν εκατοντάδες χιλιάδες αγρότες. Οι σχέσεις μεταξύ της εκκλησίας και των αγροτών ήταν οι ίδιες φεουδαρχικές σχέσεις που υπήρχαν μεταξύ του

φεουδάρχη-γαιοκτήμονα και των αγροτών του. Η εκκλησία ως τέτοια ήταν φεουδαρχική. Ταυτόχρονα, κανένας από τους επισκόπους, τους καρδινάλιους κλπ., δεν είχε ατομικά δικαιώματα επί της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας. Ήταν οι σχέσεις παραγωγής που καθόριζαν τον χαρακτήρα της φεουδαρχικής τάξης της ιδιοκτησίας της εκκλησίας, παρά το γεγονός ότι δεν ήταν ιδιωτική.

Η ρωσική γραφειοκρατία – ένας χωροφύλακας που εμφανίζεται μόνο στη διαδικασία διανομής;

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της θεωρίας του Τρότσκι για τη Ρωσία ως εκφυλισμένο εργατικό κράτος ήταν ότι το σταλινικό καθεστώς δεν αποτελούσε νέα κυρίαρχη τάξη. Αντ' αυτού, έπαιζε τον ρόλο της γραφειοκρατίας, όμοιο με αυτόν των συνδικαλιστικών ηγετών. Πίστευε ότι αυτό συνέβη επειδή στη Ρωσία η έλλειψη αγαθών υποχρέωσε τους αγοραστές να «περιμένουν στην ουρά» και η λειτουργία της γραφειοκρατίας ήταν αυτή του χωροφύλακα που επέβλεπε την ουρά.

Ήταν έτσι; Ήταν η λειτουργία της γραφειοκρατίας περιορισμένη στη διαδικασία διανομής ή ήταν παρούσα στη διαδικασία της παραγωγής στο σύνολό της, της οποίας η διανομή απλώς αποτελούσε δευτερεύον συστατικό; Το θέμα αυτό έχει τεράστια θεωρητική σημασία.

Πριν προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε αυτή την ερώτηση, ας εξετάσουμε τι σκεφτόταν ο Μαρξ για τη σχέση μεταξύ των σχέσεων παραγωγής και διανομής. Ο Μαρξ έγραψε:

«Για το μεμονωμένο άτομο, η διανομή εμφανίζεται ως νόμος που επιβάλλεται από την κοινωνία που καθορίζει τη θέση του στη σφαίρα της παραγωγής, μέσα στην οποία παράγει και επομένως ως κάτι που προηγείται της παραγωγής. Στην αρχή το άτομο δεν έχει κεφάλαιο, διαθέτει ιδιοκτησία γης. Από τη γέννησή του προορίζεται για τη μισθωτή εργασία από τις κοινωνικές δυνάμεις της διανομής. Αλλά αυτή η ιδιαίτερη συνθήκη του προορισμού για τη μισθωτή εργασία είναι το αποτέλεσμα της ύπαρξης

κεφαλαίου και ακίνητης περιουσίας ως ανεξάρτητων παραγόντων παραγωγής. Από την άποψη της κοινωνίας στο σύνολό της, η διανομή φαίνεται να προηγείται και να καθορίζει την παραγωγή και με έναν άλλο τρόπο, ως πούμε ως προ-οικονομικό γεγονός. Ένας κατακτητικός λαός μοιράζει τη γη μεταξύ των κατακτητών, δημιουργώντας έτσι μια ορισμένη διαίρεση και μορφή ιδιοκτησίας της γης και καθορίζοντας τον χαρακτήρα της παραγωγής, ή μετατρέπει τους κατακτημένους λαούς σε σκλάβους και έτσι καθιστά τη εργασία των σκλάβων βάση της παραγωγής. Ή ένα έθνος, με την επανάσταση, χωρίζει τα μεγάλα κτήματα σε μικρά αγροτεμάχια και με μια νέα διανομή προσδίδει στην παραγωγή έναν νέο χαρακτήρα. Ή η νομοθεσία διαιωνίζει την ιδιοκτησία γης από τις μεγάλες οικογένειες και την κατανομή των εργαζομένων ως κληρονομικό προνόμιο και αυτό εντάσσει τους γαιοκτήμονες σε κάστες. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, και έχουν υπάρξει όλες ιστορικά, δεν είναι η διανομή που φαίνεται να οργανώνεται και να καθορίζεται από την παραγωγή, αλλά αντίθετα, η παραγωγή από τη διανομή.

Στην πιο ρηχή αντίληψη της διανομής, η τελευταία αφορά τη διανομή των προϊόντων και, ως εκ τούτου, θεωρείται πιο απομακρυσμένη και σχεδόν ανεξάρτητη από την παραγωγή. Αλλά πριν η διανομή σημάνει διανομή προϊόντων, υπάρχει μια άλλη «διανομή», η κατανομή των μελών της κοινωνίας μέσα στα διάφορα είδη παραγωγής (η υποβολή ατόμων σε συγκεκριμένες συνθήκες της παραγωγής). Η διανομή των προϊόντων είναι προφανώς αποτέλεσμα αυτής της διανομής, η οποία συνδέεται με τη διαδικασία παραγωγής και καθορίζει την ίδια την οργάνωση της τελευταίας.»[50]

Αυτό το απόσπασμα από τον Μαρξ, η ουσία του οποίου επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά σε όλα τα έργα του, αρκεί ως σημείο εκκίνησης για την ανάλυση του ρόλου της σταλινικής γραφειοκρατίας στην οικονομία.

Μήπως η γραφειοκρατία διαχειριζόταν μόνο τη διανομή μέσω κατανάλωσης μεταξύ των ανθρώπων ή διαχειριζόταν παράλληλα και τη διανομή ανθρώπων στη διαδικασία παραγωγής; Μήπως η

γραφειοκρατία ασκούσε μονοπώλιο μόνο στον έλεγχο της διανομής ή και στον έλεγχο των μέσων παραγωγής; Διένειμε μόνο τα μέσα κατανάλωσης ή και τον συνολικό χρόνο εργασίας της κοινωνίας μεταξύ συσσώρευσης και κατανάλωσης, μεταξύ παραγωγής μέσων παραγωγής και μέσων κατανάλωσης; Οι σχέσεις παραγωγής που επικρατούσαν στη Ρωσία δεν καθορίζανε τις σχέσεις διανομής που αποτελούσαν μέρος αυτών; Αυτές οι ερωτήσεις απαντώνται εξετάζοντας το ιστορικό αρχείο.

Η σταλινική Ρωσία γίνεται κρατικοκαπιταλιστική

Η ανάλυση του καπιταλισμού από τον Μαρξ περιλαμβάνει μια θεωρία των σχέσεων μεταξύ των εκμεταλλευτών και των εκμεταλλευόμενων και μεταξύ των ίδιων των εκμεταλλευτών. Τα δύο κύρια χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι ο διαχωρισμός των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής και ο μετασχηματισμός της εργατικής δύναμης σε ένα εμπόρευμα το οποίο πρέπει να πουλάνε οι εργαζόμενοι για να ζήσουν και η επανεπένδυση της υπεραξίας – το κεφάλαιο – που επιβάλλεται στους μεμονωμένους καπιταλιστές από τον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά ήταν χαρακτηριστικά της Σοβιετικής Ένωσης κατά το πρώτο Πεντάχρονο Πλάνο (1928-32). Η κολεκτιβοποίηση της γεωργίας κατά την περίοδο αυτή ήταν σε μεγάλο βαθμό ανάλογη με την απαλλοτρίωση της αγγλικής αγροτιάς – τις περιφράξεις που ανέλυσε ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο», στο κεφάλαιο «Πρωταρχική Συσσώρευση Κεφαλαίου». Και στις δύο περιπτώσεις οι άμεσοι παραγωγοί στερήθηκαν τη γη και, ως εκ τούτου, αναγκάστηκαν να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη.

Αλλά δέχτηκε η ρωσική οικονομία να συσσωρεύσει κεφάλαιο; Πάνω σε αυτό το ζήτημα έγγραφα τα εξής:

«Το σταλινικό κράτος αντιμετωπίζει τον συνολικό χρόνο εργασίας της ρωσικής κοινωνίας όπως αντιμετωπίζει ένας εργοστασιάρχης την εργασία των υπαλλήλων του. Με άλλα λόγια, σχεδιάζει τον καταμερισμό εργασίας. Αλλά τι είναι αυτό που καθορίζει στην πράξη τον καταμερισμό του συνολικού χρόνου εργασίας της

ρωσικής κοινωνίας; Εάν η Ρωσία δεν χρειαζόταν να ανταγωνιστεί τις άλλες χώρες, ο καταμερισμός αυτός θα ήταν τελείως αυθαίρετος. Αλλά όπως έχουν τα πράγματα, οι αποφάσεις του Στάλιν εξαρτώνται από παράγοντες πέρα από τον έλεγχό του, δηλαδή την παγκόσμια οικονομία, τον παγκόσμιο ανταγωνισμό. Από αυτή την άποψη, το ρωσικό κράτος βρίσκεται σε παρόμοια κατάσταση με τους ιδιοκτήτες μιας ενιαίας καπιταλιστικής επιχείρησης που ανταγωνίζεται άλλες επιχειρήσεις.

Ο ρυθμός εκμετάλλευσης, δηλαδή ο λόγος μεταξύ υπεραξίας και μισθών (υ/μ) δεν εξαρτάται από την αυθαίρετη βούληση της σταλινικής κυβέρνησης αλλά υπαγορεύεται από τον παγκόσμιο καπιταλισμό. Το ίδιο ισχύει και για τις τεχνολογικές βελτιώσεις ή, για να χρησιμοποιήσουμε μια φράση σχεδόν ισοδύναμη στη μαρξιστική ορολογία, τη σχέση μεταξύ σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου, δηλαδή μεταξύ μηχανών, κτιρίων, υλικών κ.λπ., από τη μια μεριά, και μισθών από την άλλη (π/μ). Το ίδιο ισχύει και για τον καταμερισμό του συνολικού χρόνου εργασίας της ρωσικής κοινωνίας μεταξύ παραγωγής μέσω παραγωγής και μέσω κατανάλωσης. Ως εκ τούτου, όταν βλέπουμε τη Ρωσία ως τμήμα της διεθνούς οικονομίας, μπορούμε να διακρίνουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού: «η αναρχία και ο δεσποτισμός στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας σε ένα εργοστάσιο είναι αμοιβαίες συνθήκες το ένα για το άλλο». [51]

Ήταν κατά τη διάρκεια του πρώτου Πεντάχρονου Πλάνου που ο τρόπος παραγωγής στην ΕΣΣΔ έγινε καπιταλιστικός. Τότε, για πρώτη φορά, η γραφειοκρατία προσπάθησε να δημιουργήσει ένα προλεταριάτο και να συσσωρεύσει γρήγορα κεφάλαιο. Με άλλα λόγια, προσπάθησε να ολοκληρώσει την ιστορική αποστολή της αστικής τάξης όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Η ταχεία συσσώρευση κεφαλαίου στη βάση ενός χαμηλού επιπέδου παραγωγής, ενός μικρού κατά κεφαλήν εθνικού εισοδήματος, άσκησε μεγάλη πίεση στην κατανάλωση των μαζών και το βιοτικό τους επίπεδο. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η γραφειοκρατία, μετασχηματίστηκε προσωποποιώντας το κεφάλαιο, για το οποίο η συσσώρευση

κεφαλαίου ήταν το παν και γι' αυτό έπρεπε να εξαλείψει τα υπολείμματα εργατικού ελέγχου στην παραγωγή. Θα έπρεπε να αντικαταστήσει την πειθώ στην διαδικασία παραγωγής με τον εξαναγκασμό, να εξατομικοποιήσει την εργατική τάξη και να υποτάξει κάθε κοινωνικοπολιτική δραστηριότητα σε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς.

Ήταν προφανές ότι η γραφειοκρατία, κατά τη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου και καταπίεσης των εργαζομένων, δεν θα αργούσε να αξιοποιήσει την υπεροχή της στις σχέσεις παραγωγής για να αποκομίσει προνόμια για τον εαυτό της στις σχέσεις διανομής. Έτσι, η εκβιομηχάνιση και η τεχνική επανάσταση στη γεωργία («κολλεκτιβοποίηση») σε μια καθυστερημένη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας μεταμόρφωσαν τη γραφειοκρατία, από ένα στρώμα υπό την άμεση και έμμεση πίεση και τον έλεγχο του προλεταριάτου, σε άρχουσα τάξη.

Η διαλεκτική ιστορική εξέλιξη, γεμάτη αντιφάσεις και εκπλήξεις, τα έφερε έτσι ώστε το πρώτο μέτρο που πήρε η γραφειοκρατία με την υποκειμενική πρόθεση να επιταχύνει την οικοδόμηση του «σοσιαλισμού σε μια χώρα» να γίνει το θεμέλιο οικοδόμησης του κρατικού καπιταλισμού. [52]

Κατά τη διάρκεια του πρώτου και του δεύτερου Πεντάχρονου Πλάνου, η κατανάλωση υποτάχθηκε πλήρως στη συσσώρευση. Έτσι, το ποσοστό των καταναλωτικών αγαθών επί της συνολικής παραγωγής μειώθηκε από 67,2% το 1927-29 σε 39,0% το 1940, ενώ κατά την ίδια περίοδο το ποσοστό των μέσων παραγωγής αυξήθηκε από 32,8% σε 61,0%. Αντίθετα ήταν τα πράγματα την περίοδο 1921-28, όταν, παρά τη γραφειοκρατική παραμόρφωση, η κατανάλωση δεν υποτασσόταν στη συσσώρευση, αλλά σημειώθηκε μια λιγότερο ή περισσότερο ισορροπημένη αύξηση της παραγωγής, της κατανάλωσης και της συσσώρευσης.

Αυτή η ανάλυση της Ρωσίας ως γραφειοκρατικού κρατικού καπιταλισμού πατούσε πάνω στη θεωρία του Τρότσκι για τη Διαρκή επανάσταση στο ότι έπαιρνε το καπιταλιστικό παγκόσμιο σύστημα ως το βασικό πλαίσιο αναφοράς. Αν έκανε ένα βήμα μπροστά από

την ανάλυση του Τρότσκι για το σταλινικό καθεστώς που περιγράφηκε στο «Προδομένη Επανάσταση» και αλλού, ήταν ότι προσπάθησε να λάβει υπόψη την πίεση του παγκόσμιου καπιταλισμού στον τρόπο παραγωγής και τις σχέσεις παραγωγής που επικρατούν στην ΕΣΣΔ . Η ανάλυση του Τρότσκι δεν αποκάλυπτε τη δυναμική του συστήματος, περιοριζόταν στις μορφές ιδιοκτησίας αντί να ασχοληθεί με τις σχέσεις παραγωγής. Δεν εξηγούσε την πολιτική οικονομία του συστήματος. Η θεωρία του γραφειοκρατικού κρατικού καπιταλισμού προσπαθεί να κάνει και τα δύο.

Αλλά ας είμαστε σαφείς ότι μόνο πατώντας στους ώμους ενός γίγαντα, του Λέον Τρότσκι, και στη θεωρία της Διαρκούς Επανάστασης, την αντιπολίτευσή του στο δόγμα του «σοσιαλισμού σε μια χώρα» και τον ηρωικό αγώνα του εναντίον της σταλινικής γραφειοκρατίας, θα μπορούσε ο οποιοσδήποτε να οδηγηθεί στην κατανόηση της σταλινικής τάξης πραγμάτων.

Ήταν η ευκαιρία να δούμε το σταλινικό καθεστώς χρόνια μετά τον θάνατο του Τρότσκι αυτή που επέτρεψε την ανάπτυξη της θεωρίας του γραφειοκρατικού κρατικού καπιταλισμού. Ήταν η μετατροπή της Ανατολικής Ευρώπης σε δορυφόρους του Στάλιν που με οδήγησε στο ερώτημα εάν η περιγραφή του Τρότσκι για τη Ρωσία ως εκφυλισμένο εργατικό κράτος ήταν επαρκής.

Τι εμπόδισε τον Τρότσκι να αναθεωρήσει τη θεωρία ότι η Ρωσία ήταν εργατικό κράτος;

Συνήθως τείνουμε να δούμε το μέλλον πέφτοντας στις παγίδες του παρελθόντος. Για πολλά χρόνια ο αγώνας κατά της εκμετάλλευσης είχε πάρει τη μορφή αγώνα κατά των ιδιοκτητών ιδιωτικής περιουσίας –κατά της αστικής τάξης. Ως εκ τούτου, όταν ο Λένιν, ο Τρότσκι και οι υπόλοιποι ηγέτες των μπολσεβίκων δήλωσαν ότι αν το εργατικό κράτος της Ρωσίας παρέμενε απομονωμένο, ήταν καταδικασμένο, θεωρούσαν ότι αυτή η καταδίκη θα έπαιρνε τη συγκεκριμένη μορφή- την αποκατάσταση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Η κρατική ιδιοκτησία εκλαμβάνόταν ως ο καρπός των εργατικών αγώνων. Από εδώ απείχε κανείς μόνο ένα

βήμα προς το συμπέρασμα του Τρότσκι ότι, εάν η κρατική ιδιοκτησία υπήρχε στη Ρωσία, υπήρχε χάρη στο φόβο της γραφειοκρατίας για την εργατική τάξη και ότι αυτό σήμαινε ότι η γραφειοκρατία δεν είχε το πεδίο ελεύθερο για μια αντεπανάσταση που θα αποκαθιστούσε τον καπιταλισμό, την ιδιωτική ιδιοκτησία και το κληρονομικό δικαίωμα.

Η προηγούμενη εμπειρία ήταν το κύριο εμπόδιο του Τρότσκι στο να αντιληφθεί το γεγονός ότι ο θρίαμβος της αντίδρασης δεν σημαίνει αναπόφευκτα την επιστροφή στο σημείο εκκίνησης. Ο καπιταλισμός θα μπορούσε να προκύψει από μια κατάσταση παρακμής, σε σπειροειδή μορφή, στην οποία συνδυάζονταν στοιχεία του προ-επαναστατικού και του επαναστατικού παρελθόντος. Το περιεχόμενο της παλιάς καπιταλιστικής τάξης θα μπορούσε τότε να εμφανιστεί με νέο “σοσιαλιστικό” περιτύλιγμα, οδηγώντας έτσι στην περαιτέρω επιβεβαίωση του νόμου της συνδυασμένης ανάπτυξης –έναν νόμο που ο ίδιος ο Τρότσκι πάσχισε τόσο πολύ για να αναπτύξει.

Συνοψίζοντας, μπορεί να ειπωθεί ότι, ενώ ο Τρότσκι συνέβαλε ασύγκριτα περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο μαρξιστή στην κατανόηση του σταλινικού καθεστώτος, η ανάλυσή του υπέφερε από έναν σοβαρό περιορισμό – μια συντηρητική προσκόλληση στον φορμαλισμό. Κάτι που από τη φύση του αντίκειται στον μαρξισμό, ο οποίος υποτάσσει τη μορφή στο περιεχόμενο.

Ξεκαθαρίζοντας τη φύση του σταλινικού καθεστώτος

Η υπόθεση ότι το σταλινικό καθεστώς ήταν εγγενώς ανώτερο από τον καπιταλισμό, ότι ήταν πιο προοδευτικό, συνοψίστηκε στον ισχυρισμό του Τρότσκι ότι στη Ρωσία οι παραγωγικές δυνάμεις αναπτύχθηκαν πολύ δυναμικά σε αντίθεση με τη «στασιμότητα και παρακμή σε σχεδόν ολόκληρο τον καπιταλιστικό κόσμο». [53] Φυσικά, για έναν μαρξιστή η σχετική πρόοδος ενός καθεστώτος έναντι άλλου εκφράζεται πρωτίστως στην ικανότητά του να αναπτύσσει περαιτέρω τις παραγωγικές δυνάμεις.

Σύμφωνα με τη δήλωση του Τρότσκι ότι το σοβιετικό καθεστώς επέδειξε την ικανότητα να αναπτύξει γρήγορα τις παραγωγικές δυνάμεις πολύ περισσότερο από ότι μπορούσε να επιτύχει ο καπιταλισμός, ο Ερνέστ Μαντέλ έγραψε το 1956:

«Η Σοβιετική Ένωση διατηρεί έναν περισσότερο ή λιγότερο ομαλό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης, με το ένα πλάνο μετά το άλλο, δεκαετία με τη δεκαετία, χωρίς η πρόοδος του παρελθόντος να επιβαρύνει τις δυνατότητες του μέλλοντος ... όλοι οι νόμοι ανάπτυξης της καπιταλιστικής οικονομίας που προκαλεί η επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης έχουν εξαλειφθεί». [54]

Την ίδια χρονιά, το 1956, ο Ισαάκ Ντόιτσερ προέβλεπε ότι δέκα χρόνια αργότερα το βιοτικό επίπεδο στην ΕΣΣΔ θα ξεπερνούσε εκείνο της Δυτικής Ευρώπης!

Η κρατικοκαπιταλιστική ανάλυση του ρωσικού καθεστώτος έδειχνε προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση: η γραφειοκρατία ήταν και θα γινόταν όλο και περισσότερο εμπόδιο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Το κείμενο του 1948 «Η ταξική φύση της σταλινικής Ρωσίας» είχε επισημάνει ότι, ενώ ο ρόλος της γραφειοκρατίας ήταν να εκβιομηχανίσει τη Ρωσία αυξάνοντας την παραγωγικότητα της εργασίας, η διαδικασία αυτή θα έμπαινε σε οξείες αντιφάσεις:

«Το ιστορικό καθήκον της γραφειοκρατίας είναι να αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο η γραφειοκρατία θα υποπέσει σε βαθιές αντιφάσεις. Για να αυξηθεί η παραγωγικότητα της εργασίας πάνω από ένα συγκεκριμένο σημείο, το βιοτικό επίπεδο των μαζών πρέπει να βελτιωθεί, καθώς οι εργαζόμενοι που υποσιτίζονται, στεγάζονται σε άσχημες συνθήκες και δεν είναι επαρκώς εκπαιδευμένοι, δεν είναι ικανοί για σύγχρονη παραγωγή.» [55]

Μέχρις ενός σημείου η γραφειοκρατία θα μπορούσε να αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας με εξαναγκασμό, αλλά αυτό δεν μπορεί να συνεχίζεται επ 'αόριστον. Η αποτυχία όσον αφορά τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου μπορεί ήδη να οδηγεί σε μείωση

του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας και σε «σπασμωδικές εξελίξεις στην παραγωγή». [56]

Το 1964 εκδόθηκε μια νέα έκδοση του βιβλίου σε 100 σελίδες για τον ρωσικό κρατικό καπιταλισμό υπό τον τίτλο «Ρωσία: Μια μαρξιστική ανάλυση», που επισήμαινε ότι η σοβιετική οικονομία που κληρονομήθηκε από τον Στάλιν όλο και περισσότερο παρέλυε από στοιχεία κρίσης και γινόταν ολοένα και περισσότερο το απόλυτο βάρος στην ανάπτυξη της παραγωγής:

«Η μέθοδος προσέγγισης του Στάλιν απέναντι σε κάθε νέα αποτυχία ή δυσκολία ήταν η αύξηση της πίεσης και της τρομοκρατίας. Αλλά αυτή η άκαμπτη μέθοδος γινόταν όχι μόνο όλο και πιο απάνθρωπη αλλά και όλο και πιο αναποτελεσματική. Κάθε νέα χαρακιά του μαστιγίου αύξανε την επίμονη, αν και σιωπηρή, αντίσταση των ανθρώπων ... η άκαμπτη σταλινική καταπίεση έγινε εμπόδιο σε όλη τη σύγχρονη βιομηχανική πρόοδο.» [57]

Το βιβλίο προχωρούσε σε μια λεπτομερή εξέταση του τρόπου με τον οποίο το σταλινικό καθεστώς μπλόκαρε όλους τους κλάδους της οικονομίας. Σχετικά με την κρίση στη γεωργία ανέφερε:

«Η κληρονομιά που άφησε ο Στάλιν στην ύπαιθρο είναι μια γεωργία σε φάση πλήρους στασιμότητας που έχει διαρκέσει πάνω από ένα τέταρτο του αιώνα. Η παραγωγή σιτηρών το 1949-53 ήταν μόλις 12,8% μεγαλύτερη από ό,τι το 1910-14 ενώ παράλληλα ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά περίπου 30%. Η παραγωγικότητα της εργασίας στη σοβιετική γεωργία δεν έφθασε ούτε το ένα πέμπτο αυτού στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η στασιμότητα αποτελούσε απειλή για το καθεστώς για πολλούς λόγους. Πρώτον, μετά την εξάλειψη της συγκαλυμμένης ανεργίας στην ύπαιθρο, καθίστατο αδύνατο να διοχετευθεί εργασία στη βιομηχανία στην προηγούμενη κλίμακα χωρίς να αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας στη γεωργία. Δεύτερον, καθίστατο επίσης αδύνατο πέραν ενός ορισμένου σημείου να διοχετευθούν κεφαλαιουχικοί πόροι από τη γεωργία για να ενισχυθεί η ανάπτυξη της βιομηχανίας. Η μέθοδος «πρωταρχικής συσσώρευσης

κεφαλαίου» του Στάλιν από επιταχυντής μετατράπηκε σε φρένο, το οποίο επιβράδυνε ολόκληρη την οικονομία.»[58]

Τι συνέβαινε με τη βιομηχανία; Αν και είχε επεκταθεί μαζικά για περίπου τρεισήμισι δεκαετίες, ο ρυθμός ανάπτυξης μειωνόταν. Η παραγωγικότητα, η οποία είχε αναπτυχθεί ταχύτερα από ό, τι στη Δύση τη δεκαετία του 1930, τώρα έμεινε σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο από ό, τι στον βασικό αντίπαλο της Ρωσίας, τις Ηνωμένες Πολιτείες:

«Στα τέλη του 1957 ο αριθμός των εργαζομένων στη βιομηχανία της ΕΣΣΔ ήταν 12% μεγαλύτερος απ 'ό, τι στις Ηνωμένες Πολιτείες ... Παρ' όλα αυτά, ακόμη και σύμφωνα με τις σοβιετικές εκτιμήσεις, η ετήσια βιομηχανική παραγωγή της ΕΣΣΔ το 1956 αποδεικνυόταν μισή σε σχέση με αυτήν στις Ηνωμένες Πολιτείες.»[59]

Λόγω της κρίσης στη γεωργία, το χαμηλότερο επίπεδο παραγωγικότητας στη βιομηχανία δεν μπορούσε πλέον να αντισταθμιστεί από τη μαζική αύξηση του αριθμού των εργαζομένων στη βιομηχανία. Έτσι, η ρωσική γραφειοκρατία έπρεπε να στραφεί στην αύξηση της παραγωγής κοστοβόρων και χαμηλότερης ποιότητας προϊόντων στη ρώσικη οικονομία.

Πολλές από τις πηγές σπατάλης περιγράφηκαν στο βιβλίο: ο ανταγωνιστικός “προστατευτισμός” μεταξύ των επιχειρήσεων, που οδηγούσε σε παραγωγή προϊόντων που θα μπορούσαν να παραχθούν φτηνότερα με διαφορετικό τρόπο [60], η λεηλασία των προμηθειών από διευθυντές και εργαζόμενους [61], η τάση των διευθυντών να αντιστέκονται στην τεχνολογική καινοτομία [62] , η έμφαση στην ποσότητα σε βάρος της ποιότητας [63] , η πλημμελής συντήρηση [64], η μεγέθυνση της γραφειοκρατίας και της ανοργανωσιάς [65], η αδυναμία επίτευξης ενός αποτελεσματικού και ορθολογικού μηχανισμού τιμών, τον οποίο οι διευθυντές χρειάζονταν για να μετρήσουν τη σχετική αποτελεσματικότητα των διαφόρων εργοστασίων. [66] Το συμπέρασμα ήταν:

«Εάν με τον όρο “σχεδιασμένη οικονομία” κατανοούμε μια

οικονομία στην οποία όλα τα συστατικά στοιχεία προσαρμόζονται και ρυθμίζονται με έναν ενιαίο ρυθμό, όπου οι τριβές είναι ελάχιστες και πάνω απ' όλα στην οποία επικρατεί η πρόβλεψη στη λήψη οικονομικών αποφάσεων, τότε η ρωσική οικονομία είναι οτιδήποτε άλλο παρά σχεδιασμένη. Αντί πραγματικού σχεδιασμού, παρατηρούνται αυστηρές μέθοδοι κυβερνητικής υπαγόρευσης για την κάλυψη των κενών που δημιουργούνται στην οικονομία από τις αποφάσεις και τις δραστηριότητες της ίδιας της κυβέρνησης. Επομένως, αντί να μιλάμε για μια σοβιετική σχεδιασμένη οικονομία, θα ήταν πολύ πιο ακριβές να μιλάμε για μια γραφειοκρατικά κατευθυνόμενη οικονομία.» [67]

Φυσικά, πολλοί άλλοι περιέγραψαν επίσης την αναποτελεσματικότητα της ρωσικής βιομηχανίας. Αυτό που χαρακτήριζε τη συγκεκριμένη ανάλυση ήταν ο τρόπος με τον οποίο η σπατάλη και η αναποτελεσματικότητα εκλαμβάνονταν ως προϊόντα της κρατικής καπιταλιστικής φύσης του συστήματος. Ως βασικές αιτίες της αναρχίας και της σπατάλης στη ρωσική βιομηχανία θεωρήθηκαν η καπιταλιστική συσσώρευση σε μια απομονωμένη οικονομία –οι υψηλοί στόχοι παραγωγής μαζί με τον ανεπαρκή ανεφοδιασμό των μέσων παραγωγής.

Αυτά πίεζαν σαν τους δυο βραχίονες ενός καρυοθαύστη τους διευθυντές, ενθαρρύνοντάς τους να κλέβουν, να συγκαλύπτουν τις παραγωγικές δυνατότητες, να διογκώνουν τις ανάγκες εφοδιασμού κι εξοπλισμού, να ρισκάρουν τη λεηλασία των πόρων και γενικά να κινούνται συντηρητικά. Αυτό οδηγούσε σε σπατάλη, και επομένως περαιτέρω σε έλλειψη πόρων και σε αυξανόμενες πιέσεις πάνω στον διευθυντή, ο οποίος για άλλη μια φορά έπρεπε να οδηγηθεί στην απάτη και ούτω καθεξής σε έναν φαύλο κύκλο.

Οι υψηλοί στόχοι και η έλλειψη πόρων οδηγούσαν επίσης στη μεγέθυνση του “προστατευτισμού”, κάνοντας την κάθε επιχείρηση να φροντίζει για τον δικό της τομέα σε βάρος της συνολικής οικονομίας – και οδηγώντας σε νέο φαύλο κύκλο. Το ίδιο πρόβλημα οδήγησε τους διευθυντές σε αγώνα δρόμου μεταξύ τους. Αλλά αυτό το σύστημα ανταγωνισμού και οι μέθοδοι (ανταγωνιστικών, στΜ) “εκστρατειών” δεν πρόσφεραν κάποια

ποσοτικά μετρήσιμη διαφορά και οδηγούσαν σε σπατάλες και στρεβλώσεις. Για την καταπολέμηση αυτών των στοιχείων προέκυψε μια πληθώρα συστημάτων ελέγχου τα οποία από μόνα τους αποτελούσαν σπατάλη και λόγω της έλλειψης συστηματικότητας και συντονισμού οδηγούσαν σε ακόμη μεγαλύτερη σπατάλη. Ως εκ τούτου, αυτό σήμαινε ανάγκη για περισσότερο έλεγχο, για πυραμίδες χαρτούρας και γραφειοκρατίας και μια πληθώρα γραφειοκρατών. Και πάλι δηλαδή ένας φαύλος κύκλος. Ο φαύλος κύκλος που προέκυπτε από τη σύγκρουση μεταξύ υπερφιλόδοξων προγραμματικών στόχων και έλλειψης πόρων παρατηρούνταν επίσης, τηρουμένων των αναλογιών, πάνω στον ανεπαρκή μηχανισμό τιμών. Αυτό με τη σειρά του ενθάρρυνε ακόμα περισσότερο τον “προστατευτισμό”, τις ανταγωνιστικές εκστρατείες και την πληθώρα μηχανισμών ελέγχου.

Πίσω από όλα αυτά τα προβλήματα βρίσκονταν οι καπιταλιστικές επιταγές – ο παγκόσμιος ανταγωνισμός ισχύος και οι τεράστιες στρατιωτικές δαπάνες που απαιτούνταν για να επιβιώσει (το ρωσικό κράτος στΜ).

Η χαμηλή παραγωγικότητα προέκυπτε όχι μόνο από την κακοδιαχείριση από τα πάνω, αλλά και από την αντίσταση των εργατών από κάτω. Ήταν αδύνατο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια σε ποιον βαθμό η χαμηλή αυτή παραγωγικότητα ήταν αποτέλεσμα κακοδιαχείρισης και σφαλμάτων από τα πάνω και σε ποιον αποτέλεσμα αντίστασης των εργαζομένων. Οι δύο πλευρές φυσικά δεν μπορούσαν να διαχωριστούν. Γενικότερα ο καπιταλισμός, και ειδικότερα το γραφειοκρατικό κρατικό καπιταλιστικό μοντέλο του, ενδιαφερόταν μόνο για τη μείωση του κόστους και την αύξηση της αποτελεσματικότητας και όχι για να ικανοποιεί τις ανθρώπινες ανάγκες. Ο ορθολογισμός του ήταν βασικά παράλογος, καθώς αποξένωνε τον εργάτη, μετατρέποντάς τον σε «πράγμα», σε χειραγωγημένο αντικείμενο, αντί για ένα άτομο που διαμορφώνει τη ζωή του σύμφωνα με τις δικές του επιθυμίες. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο οι εργαζόμενοι υπονόμευαν την παραγωγή.

[68]

Το κεφάλαιο για τους Ρώσους εργάτες κατέληγε με τα εξής λόγια:

«Μια κεντρική ανησυχία για τους Ρώσους ηγέτες σήμερα είναι το πώς θα αυξήσουν την παραγωγικότητα του εργαζόμενου. Ποτέ δεν σήμαινε περισσότερο για μια κοινωνία η στάση των εργαζομένων απέναντι στη δουλειά τους. Με την προσπάθεια να μετατραπεί ο εργάτης σε γρανάζι της παραγωγικής μηχανής των γραφειοκρατών, (οι γραφειοκράτες, στΜ) σκοτώνανε μέσα του αυτό που χρειάζονται περισσότερο, την παραγωγικότητα και τη δημιουργική ικανότητα. Η ορθολογική και ολοένα εντατικότερη εκμετάλλευση δημιουργεί ένα τρομερό εμπόδιο στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.

Όσο πιο εξειδικευμένη και ολοκληρωμένη είναι η εργατική τάξη, τόσο περισσότερο όχι μόνο θα αντιστέκεται στην αλλοτρίωση και την εκμετάλλευση, αλλά και θα εκφράζει αυξανόμενη περιφρόνηση για τους εκμεταλλευτές και τους καταπιεστές της. Οι εργαζόμενοι δεν σέβονται πλέον τους γραφειοκράτες ως τεχνικούς διευθυντές. Καμία άρχουσα τάξη δεν μπορεί να συνεχίσει για πολύ καιρό να διατηρείται στην εξουσία μπροστά στη λαϊκή περιφρόνηση». [69]

Ο γραφειοκρατικός κρατικός καπιταλισμός βυθιζόταν σε ολοένα και βαθύτερη γενική κρίση. Όπως εξηγούσε ο Μαρξ, όταν ένα κοινωνικό σύστημα γίνεται φρένο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, τότε αρχίζει η εποχή της επανάστασης.

Επικήδειος του σταλινικού καθεστώτος

Μετά τον θάνατο αποκαλύπτεται η σοβαρότητα της ασθένειας ενός ατόμου όταν ακόμα ζούσε. Έτσι, η στιγμή του θανάτου μιας κοινωνικής τάξης μπορεί να είναι η στιγμή της αλήθειας. Όταν το φθινόπωρο και το χειμώνα του 1989 άρχισαν να καταρρέουν τα ανατολικοευρωπαϊκά καθεστώτα που είχαν εγκαθιδρυθεί από τον στρατό του Στάλιν, ακολουθούμενα από την κατάρρευση του «κομμουνισμού» στην ίδια την ΕΣΣΔ, διευκολύνθηκε έτσι μια σαφής συνειδητοποίηση της φύσης του σταλινικού καθεστώτος.

Η θεώρηση του σταλινικού καθεστώτος ως σοσιαλιστικού ή ακόμα

και «εκφυλισμένου εργατικού» κράτους – δηλαδή ενός μεταβατικού σταδίου μεταξύ του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού – έπαιρνε ως δεδομένο ότι αυτό το καθεστώς ήταν πιο προοδευτικό από τον καπιταλισμό. Για έναν μαρξιστή αυτό σήμαινε πρώτα απ' όλα ότι ήταν σε θέση να αναπτύξει τις παραγωγικές δυνάμεις πιο αποτελεσματικά από τον καπιταλισμό. Χρειάζεται μόνο να θυμόμαστε τα λόγια του Τρότσκι:

«Ο σοσιαλισμός απέδειξε το δικαίωμά του στη νίκη, όχι στις σελίδες του «Κεφαλαίου» (του Μαρξ, στΜ), αλλά σε μια βιομηχανική αρένα που εκτεινόταν στο ένα έκτο μέρος της γήινης επιφάνειας – όχι στη γλώσσα της διαλεκτικής, αλλά στη γλώσσα του χάλυβα, του τσιμέντου και της ηλεκτρικής ενέργειας.» [70]

Πράγματι, ήταν η γλώσσα της βιομηχανικής ανάπτυξης που εξηγούσε τα γεγονότα στην Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ. Αλλά αυτό που είχε συμβεί δεν ήταν νίκη, αλλά μια επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 που οδήγησε σε στασιμότητα και αυξανόμενο χάσμα μεταξύ αυτών των χωρών και της αναπτυγμένης Δύσης.

Στην ΕΣΣΔ ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος ήταν ο εξής: πρώτο Πεντάχρονο Πλάνο (αν και υπερεκτιμημένα), 19,2%, 1950-59, 5,8%. 1970-78, 3,7 %, το 1980-82 ήταν κάτω από 1,5%, και στα τελευταία τρία ή τέσσερα χρόνια υπήρξε αρνητικός ρυθμός ανάπτυξης. [71]

Αν η παραγωγικότητα της εργασίας αποδεικνυόταν πιο δυναμική στην Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ από ό, τι στη Δύση, τότε δεν θα υπήρχε λόγος οι κυβερνήτες των χωρών αυτών να σαγηνεύονται τελικά από τις αγορές. Επιπλέον, με την επανένωση της Γερμανίας θα έπρεπε να ανθίζει η βιομηχανία της Ανατολικής Γερμανίας σε σύγκριση με εκείνη της Δυτικής Γερμανίας. Στην πραγματικότητα, η οικονομία της Ανατολικής Γερμανίας κατέρρευσε μετά την ενοποίηση. Ο αριθμός των εργαζομένων που απασχολούνταν στην Ανατολική Γερμανία το 1989 ήταν δέκα εκατομμύρια, ενώ τώρα είναι μόνο έξι εκατομμύρια. Η

παραγωγικότητα της εργασίας στην Ανατολική Γερμανία έφτανε μόνο στο 29% της Δυτικής. Έτσι, το ανατολικο-γερμανικό επίπεδο παραγωγικότητας, αν και το υψηλότερο στην Ανατολική Ευρώπη, εξακολουθούσε να είναι χαμηλό σε σύγκριση με αυτό της Δυτικής Γερμανίας και άλλων αναπτυγμένων χωρών που έπρεπε τώρα να ανταγωνιστεί.

Αν η ΕΣΣΔ ήταν εργατικό κράτος, όσο εκφυλισμένο κι αν ήταν, είναι προφανές ότι αν ο καπιταλισμός του επετίθετο, οι εργαζόμενοι θα υπεράσπιζαν το κράτος τους. Ο Τρότσκι πάντα θεωρούσε αξίωμα ότι οι εργαζόμενοι της Σοβιετικής Ένωσης θα την υπεράσπιζαν έρχονταν αντιμέτωποι με επίθεση από τον καπιταλισμό, όσο διεφθαρμένη και αλλοιωμένη κι αν ήταν η γραφειοκρατία που κυριαρχούσε (στη Σοβιετική Ένωση, στΜ). Μια αγαπημένη σύγκριση του Τρότσκι ήταν μεταξύ της σοβιετικής γραφειοκρατίας και της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας. Υπάρχουν διάφορα είδη συνδικάτων – μαχητικά, ρεφορμιστικά, επαναστατικά, αντιδραστικά, καθολικά – αλλά όλα αποτελούν αμυντικές οργανώσεις που υπερασπίζονται το μερίδιο των εργαζομένων στην εθνική «πίτα». Ο Τρότσκι ισχυριζόταν ότι, όσο αντιδραστικοί κι αν είναι οι γραφειοκράτες που κυριαρχούν στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι εργαζόμενοι «θα υποστήριζαν πάντα τα προχωρήματά τους και ... θα τους υπεράσπιζαν απέναντι στην αστική τάξη».

Όταν ήρθε η κρίση το 1989, οι εργαζόμενοι στην Ανατολική Ευρώπη δεν υπερασπίστηκαν το δικό «τους» κράτος. Εάν τα σταλινικά κράτη ήταν εργατικά κράτη δεν μπορεί κανείς να εξηγήσει γιατί οι μόνοι υπερασπιστές της ήταν οι μυστικές αστυνομικές δυνάμεις της Σεκουριτάτε στη Ρουμανία, της Στάζι στην Ανατολική Γερμανία και ούτω καθεξής ή γιατί η σοβιετική εργατική τάξη υποστήριξε τον Γέλτσιν, ακραιφνή εκπρόσωπο των αγορών.

Εάν το καθεστώς στην Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ ήταν μετακαπιταλιστικό και το 1989 σημειώθηκε η αποκατάσταση του καπιταλισμού, πώς έγινε αυτή η αποκατάσταση με τέτοια εκπληκτική ευκολία; Τα γεγονότα δεν ταιριάζουν με τον

ισχυρισμό του Τρότσκι ότι η μετάβαση από τη μια κοινωνική τάξη στην άλλη πρέπει να συνοδεύεται από εμφύλιο πόλεμο. Ο Τρότσκι έγραψε: «Η μαρξιστική θέση σχετικά με τον καταστροφικό χαρακτήρα της μεταβίβασης εξουσίας από τα χέρια μιας τάξης στα χέρια μιας άλλης ισχύει όχι μόνο στις επαναστατικές περιόδους, όταν η ιστορία σαρώνει τα πάντα στο διάβα της, αλλά και στην περίοδο της αντεπανάστασης, όταν η κοινωνία κατρακυλάει προς τα πίσω. Αυτός που ισχυρίζεται ότι η σοβιετική κυβέρνηση έχει αλλάξει σταδιακά από εργατική σε αστική, το μόνο που κάνει είναι να ξετυλίγει ανάποδα το φιλμ του ρεφορμισμού.» [73]

Οι επαναστάσεις του 1989 στην Ανατολική Ευρώπη χαρακτηρίστηκαν από την απουσία σοβαρών κοινωνικών συγκρούσεων και βίας. Εκτός από τη Ρουμανία, δεν υπήρξε ένοπλη σύγκρουση. Στην πραγματικότητα, σημειώθηκαν λιγότερες βίαιες συγκρούσεις στην Ανατολική Γερμανία, την Τσεχοσλοβακία και την Ουγγαρία από ό, τι συνέβη μεταξύ της αστυνομίας και των απεργών ανθρακωρύχων στη Βρετανία της θάτσερ. Η μετάβαση από μια κοινωνική τάξη στην άλλη συνοδεύεται αναγκαστικά από την αντικατάσταση ενός κρατικού μηχανισμού από έναν άλλο. Οι κρατικοί μηχανισμοί παρέμειναν σχεδόν ανέπαφοι το 1989. Στη Ρωσία, ο σοβιετικός στρατός, η KGB και η κρατική γραφειοκρατία εξακολουθούν να υπάρχουν. Στην Πολωνία οι στρατιωτικοί συνέβαλαν στην προώθηση αλλαγών. Ο στρατηγός Γιαρουζέλσκι, ο αρχιτέκτονας του πραξικοπήματος του 1981, και ο υπουργός εσωτερικών και επικεφαλής της επιχείρησης του στρατιωτικού νόμου, ο στρατηγός Κίστσιακ, έπαιξαν τον καθοριστικό ρόλο στη διαπραγμάτευση της συμφωνίας της στρογγυλής τραπέζης με την Αλληλεγγύη και στον σχηματισμό της κυβέρνησης συνασπισμού του Μαζοβιέτσκι.

Εάν είχε λάβει χώρα μια αντεπανάσταση, εάν είχε πραγματοποιηθεί η αποκατάσταση του καπιταλισμού, θα έπρεπε να έχει σημειωθεί συνολικά η αντικατάσταση μιας άρχουσας τάξης με μια άλλη. Αντ' αυτού παρακολουθήσαμε το ίδιο προσωπικό να συνεχίζει στην κορυφή της κοινωνίας. Τα μέλη της νομενκλατούρας που διεύθυναν την οικονομία, την κοινωνία και το κράτος κάτω από τον «σοσιαλισμό» τώρα κάνουν το ίδιο και

υπό το καθεστώς των «αγορών». Ο Μάικ Χέινς, στο πολύ καλό άρθρο του «Τάξη και Κρίση: η Μετάβαση στην Ανατολική Ευρώπη», γράφει:

Ο Κρις Χάρμαν χαρακτήρισε εύστοχα την εξέλιξη ως “μετατόπιση προς το πλάι” – μια μετατόπιση από μια μορφή καπιταλισμού σε μια άλλη, από τον γραφειοκρατικό κρατικό καπιταλισμό στον καπιταλισμό της «αγοράς». Τελικά, αν η ΕΣΣΔ και οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης συνέθεταν μια μετα-καπιταλιστική οικονομική και κοινωνική τάξη, πώς ήταν δυνατόν να μπολιαστεί από μια καπιταλιστική οικονομία της αγοράς; Μπορεί κάποιος να πάρει με τη διαδικασία του εμβολιασμού ένα λεμόνι από μια πορτοκαλιά ή το αντίστροφο, μόνο και μόνο επειδή και οι δύο ανήκουν στην ίδια οικογένεια –των εσπεριδοειδών. Δεν μπορεί όμως κανείς να πάρει μια πατάτα από μια πορτοκαλιά. Ο Μάικ Χέινς περιγράφει τον επιτυχή «εμβολιασμό» του καπιταλισμού της «αγοράς» στη σταλινική οικονομία:

«Ακριβώς επειδή και το πριν και το μετά τη μετάβαση παρουσιάζουν τα ίδια δομικά χαρακτηριστικά, κατέστη δυνατό να επικρατήσει ο ατομικός καιροσκοπισμός στην κλίμακα που αναλύσαμε. Δεν έχουμε να κάνουμε απλώς με ταξικές κοινωνίες των τάξεων, αλλά με ταξικές κοινωνίες ριζωμένες σε ένα κοινό μοντέλο παραγωγής, όπου αυτό που άλλαξε ήταν η μορφή και όχι η ουσία. Αν δεν κατανοηθεί αυτό, είναι αδύνατον να καταλάβουμε πώς, κάτω από τον κύκλο των ανατροπών στην κορυφή, οι ίδιοι άνθρωποι, οι ίδιες οικογένειες, τα ίδια κοινωνικά δίκτυα εξακολουθούν να απολαμβάνουν τον πλούτο τους τη δεκαετία του '90 όπως το έκαναν και στη δεκαετία του 1980. Είναι αλήθεια ότι, καθώς διαδραματίζονται διαμάχες και ανακατατάξεις, μπορεί (αυτοί που βρίσκονται στην κορυφή της κοινωνίας, στΜ) να αφιερώνουν πού και πού κάποια σκέψη για κάποιους από τους απόντες φίλους τους, αλλά δεν χάνουν τη συνολική εικόνα – ότι παραμένουν ακόμα στην κορυφή παρά τη μετάβαση. Από κάτω τους βρίσκεται η ίδια εργατική τάξη, που εξακολουθεί να σηκώνει τα βάρη του πλούτου, των προνομίων και της ανικανότητάς τους όπως γινόταν και στο παρελθόν. [75] Οι άνθρωποι που αποτελούσαν τα

πραγματικά θύματα της παλαιάς τάξης πραγμάτων εξακολουθούν και τώρα να είναι τα πραγματικά θύματα της νέας.» [76]

Εάν η επέκταση του κρατικο-καπιταλιστικού καθεστώτος στην Ανατολική Ευρώπη έθεσε υπό αμφισβήτηση τη θεωρία του εκφυλισμένου εργατικού κράτους, η κατάρρευση του σταλινικού καθεστώτος απάντησε αδιαμφισβήτητα στο ερώτημα αυτό. Και στις δύο περιπτώσεις η θεωρία του γραφειοκρατικού κρατικού καπιταλισμού αποδείχθηκε ως μια πειστική εναλλακτική εξήγηση.

Το έργο του Τρότσκι για την ανάλυση του εκφυλισμού της ρωσικής επανάστασης, και την άνοδο του σταλινισμού ως προϊόν της πίεσης του διεθνούς καπιταλισμού σε ένα εργατικό κράτος σε μια καθυστερημένη χώρα ήταν μια πρωτοποριακή προσπάθεια. Ο Τρότσκι διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο να αντιπολιτευθεί στο δόγμα του Στάλιν για τον «σοσιαλισμό σε μια χώρα». Η λεπτομερώς μαρξιστική, ιστορική υλιστική προσέγγιση του σταλινικού καθεστώτος από μεριάς του ήταν ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη της θεωρίας του γραφειοκρατικού κρατικού καπιταλισμού. Είναι απαραίτητο να υπερασπιστούμε το πνεύμα του τροτσισμού, απορρίπτοντας μερικά από τα λεγόμενά του.

Η κριτική μου στη θεωρία του Τρότσκι είχε ως στόχο την επιστροφή στον κλασικό μαρξισμό. Η ιστορική εξέλιξη -ιδιαίτερα μετά το θάνατο του Τρότσκι- έδειξε ότι η θέση του «εκφυλισμένου εργατικού κράτους» δεν ήταν συμβατή με την κλασική μαρξιστική παράδοση που προσδιόριζε τον σοσιαλισμό ως την αυτο-απελευθέρωση της εργατικής τάξης. Για να διατηρηθεί το πνεύμα των γραπτών του Τρότσκι για το σταλινικό καθεστώς, έπρεπε να θυσιάσει η αφοσίωση σε αυτά κατά γράμμα. Το τέλος του κάλπικου σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ και την Ανατολική Ευρώπη ανοίγει ευκαιρίες για την ανακάλυψη εκ νέου των πραγματικών επαναστατικών ιδεών του Λένιν και του Τρότσκι, της πραγματικής κληρονομιάς της Οκτωβριανής Επανάστασης. Παρά τη φιλολογία περί “πτώσης του κομμουνισμού”, τα τελευταία λόγια στο βιβλίο μου «Κρατικός καπιταλισμός στη Ρωσία» διατηρούν την αξία τους τόσο όσο όταν γράφτηκαν:

«Το τελευταίο κεφάλαιο μπορεί να γραφτεί μόνο από τις μάζες, μέσα από την ίδια τους την κινητοποίηση, έχοντας επίγνωση των σοσιαλιστικών στόχων και των μεθόδων επίτευξής τους και υπό την ηγεσία ενός επαναστατικού μαρξιστικού κόμματος.»

Ο κρατικο-καπιταλιστικός ορισμός του σταλινικού καθεστώτος πάτησε πάνω στη θεωρία του Τρότσκι για τη διαρκή επανάσταση, όσον αφορά τη θεώρηση του παγκόσμιου καπιταλισμού ως βασικού πλαισίου αναφοράς :

«... όταν η Ρωσία ιδωθεί μέσα στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομίας, τα βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού μπορούν να διακριθούν: «η αναρχία και ο δεσποτισμός στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας σε ένα εργοστάσιο είναι αμοιβαίες συνθήκες το ένα για το άλλο ...» [77]

Η θεωρία ήταν σε θέση να εξηγήσει την υποταγή της εργατικής τάξης στη Ρωσία στη δυναμική της καπιταλιστικής συσσώρευσης τοποθετώντας το σταλινικό καθεστώς στο παγκόσμιο περιβάλλον του, το διεθνές κρατικό σύστημα που κυριαρχούνταν από τον στρατιωτικό ανταγωνισμό.

<https://www.marxists.org/archive/cliff/works/1999/trotism/ch02.htm#s2>

Μετάφραση, Αλέξης Λιοσάτος